

Simona GEORGESCU
(Universitatea din București)

Herman Hilmer – precursor al cognitivismului. Posibile aplicații de dezvoltări ale teoriei sale în spațiul latino-roman

Abstract: (From ‘Stroke’ to ‘Prominence’: a Common Cognitive Pattern Analyzed throughout Latin and the Romance Languages). In 1918, Hermann Hilmer drew a convincing study on what he called “imitative words”, where he was showing that a large number of words designating a ‘depression’, ‘mass’ or ‘projection’ are based on “the imitation of the sound of a blow”, as a blow can lead to all of these results. He considered these concepts as being primary ones, and drew a list of hundreds of German and English words subscribed to these notions, characterized by the sequence Cons-(Cons)-Vowel-Cons-(Cons) with strong imitative power and corresponding to a polysemy of the type ‘blow’/ ‘stroke’- ‘fall’ - ‘inform mass’ - ‘prominence’ - ‘round object’ or ‘carved object’. He can thus be considered a forerunner of the theory of language universals and cognitivism, as well as of the modern theories on iconicity and phonosymbolism. We propose a reevaluation of Hilmer’s hypothesis, taking as a starting point the Latin words designating a ‘blow’, a ‘cut’ or a ‘prominence’, based on the root **tu-Cons-*. We can only understand the great extension of the lexical and semantical developments of this roots by considering, as well, their Romance families, which lead us to reconsider the power of phonosymbolism (as the transposition into language of acoustic or visual impressions), underlying the constant re-invention of such words by the speakers, and thus increasing the phonetical and lexical variation in spoken Latin and Romance.

Keywords: etymology, phonosymbolism, cognitive schemas, onomatopoeia, origin of language

Rezumat: În 1918, Hermann Hilmer a realizat un studiu convingător asupra a ceea ce numea el “cuvinte imitative”, unde arată cum un mare număr de termeni desemnând o ‘adâncitură’, ‘masă (gramădală)’ sau ‘proeminență’ se bazează pe “imitarea sunetului unei lovituri”, această mișcare fiind cea care poate conduce la asemenea rezultate. Hilmer considera aceste concepte ca fiind primare, intrinsec legate de modul în care omul concepe lumea, în cea mai concretă formă a sa. El a stabilit o listă de sute de cuvinte în germană și engleză care se subscriu acestor noțiuni, caracterizate, din punct de vedere fonetic, de secvența Cons-(Cons)-Vowel-Cons-(Cons), cu o mare putere imitativă și corespunzând unei polisemii de tipul ‘lovitură’/ ‘izbitură’ - ‘cădere’ - ‘masă informă’ - ‘proeminență’ - ‘obiect rotund’ sau ‘obiect scobit’. Hilmer poate fi astfel considerat un precursor al teoriei universalilor lingvistice și al cognitivismului, precum și al teoriilor moderne despre iconicitate și fonosimbolism. Propunem o reevaluare a ipotezei lui Hermann Hilmer, luând drept punct de plecare cuvintele latinești desemnând o ‘lovitură’, o ‘tăiere’ sau o ‘proeminență’, create pe rădăcina **tu-Cons-*. Nu putem însă înțelege largul câmp al dezvoltărilor lexicale și semantice de care au avut parte aceste rădăcini, decât luând în considerare, de asemenea, familiile lor românești, care ne conduc spre reconsiderarea puterii fonosimbolismului (înțeles ca transpunere în limbă, prin intermediul formei fonetice, a unei impresii acustice sau vizuale); ducând la o constantă reinventare a termenilor din acest sferă semantică, fonosimbolismul poate fi considerat în bună măsură responsabil pentru variația fonetică și lexicală specifică latinei vorbite, precum și a limbilor românești.

Cuvinte cheie: etimologie, fonosimbolism, scheme cognitive, onomatopoeie, originea limbajului

1. Introducere

Întrucât această ediție a colocviului a fost dedicată personalităților ce au influențat și sporit domeniul filologiei și al culturii românești, ne vom ocupa în cele ce urmează de o figură ce... nu a activat în domeniul românesc, nici nu a contribuit, în mod direct, la evoluția culturii românești, dar a cărui operă – neexploatăată până acum – ar putea elucida probleme

r mase nerezolvate în lingvistica romanică. Este vorba de Hermann Hilmer, care în 1914 a elaborat un studiu extins asupra a ceea ce numea el “cuvinte imitative” în limbile germanice (german – englez), *Schalnachamung, Wortschöpfung und Bedeutungswandel: auf Grundlage der Wahrnehmungen von Schlag, Fall...*, urmat de un articol ce oferea noi perspective asupra acelor legi universale ce stau la baza formării și dezvoltării oricărei limbi („The origin and growth of language”). Deși concluziile la care ajungea Hilmer în urmă cu un secol ne uimesc astăzi prin extraordinara intuiție lingvistică, ce premerge cognitivismului – deducând anumite constante universale în gândire – precum și teoriilor moderne despre fonosimbolism, studiul său ar masura sunet, probabil din lipsa difuzării pe care ar fi meritat-o.

Vom încerca, în cele ce urmează, să arătăm că propunerile înaintate de el – deși pornind strict de la analiza domeniului germanic – pot servi drept o pistă viabilă pentru dezvoltarea cercetărilor etimologice din domeniul românesc.

2. Concepte primare și originea limbajului

Tema originii limbilor era deja desuetă în epoca lui Hilmer, dacă ne gândim că în 1866 deja Societatea de Lingvistică din Paris impusese interdicția de a se mai discuta despre originea limbajului în cadrul întâlnirilor ei, considerându-se că asemenea încercări sunt pur speculative și, prin urmare, sortite eșecului. Se elaborase – și continuau să se elaboreze – un mare număr de ipoteze în această privință, și dat fiind că foarte multe din încercările de a răspunde unei asemenea întrebări erau superficiale sau fanteziste, oricine și propunea să se mai ocupe de acest aspect era discreditat dintru început și, fâțiș sau nu, exilat din comunitatea științifică (cf. Anderson, 1998: 21). Însuși Hilmer menționează faptul că profesorul și mentorul său, George Hempl, cel care îi oferise sursa principală de inspirație, fusese supus unui asemenea tratament. Opiniile emise cu privire la natura limbilor se învârteau fie în jurul ideii unei origini onomatopice, ca imitare a sunetelor din natură, fie înaintau ipoteza derivării de la interjecții umane. Deja părerile emise deveniseră clișee, la fel ca și contraargumentele lor: câte sunete și cât de exacte pot fi sunetele auzite în natură astfel încât să dea naștere unei asemenea bogății lexicale, de care se bucură limbile de azi? Se observă cu ușurință că ponderea onomatopoeilor sau a interjecțiilor în orice limbă este infimă, prin urmare este greu de explicat cum de o categorie atât de slab reprezentată a putut, odată, să ocupe cel mai important loc în vorbire.

Ei bine, odată cu Saussure și cu teoria lui asupra arbitrarului lingvistic, aceste ipoteze au fost abandonate. Începând însă cu anii '60 și cu noile studii de fonetică experimentală și psihologie, ideea unei motivații a semnului lingvistic a început să fie reabilitată. Cu toate acestea, cercetările – indiferent că pornesc de la teoria lui Platon sau de la studiile recente de psihologie – ignoră propunerile consistente și pe deplin sustenabile oferite de Hermann Hilmer. Studiul său stabilește anumite direcții de cercetare care au șansa nu numai de a ne apropia de perceperea modului de formare a limbilor, dar și de a oferi explicații bine conturate pentru o seamă întreagă de etimologii actualmente necunoscute sau incerte, din diverse arii lingvistice.

Pornind de la date empirice, întrucât – așa cum el însuși mărturisise în *Introducere* – nu aflase niciun studiu sistematic asupra domeniului lexical avut în vedere, Hilmer observă recurența uimitoare a unor tipare fonetice ca expresie a unui număr limitat de concepte. Notând faptul că filologia tinde să acorde importanță excesivă, dacă nu exclusivă, aspectului fonetic în detrimentul conceptului pe care acesta îl îmbracă, Hilmer subliniază: „it is the

concept and not the speech-sound that really counts. For the so-called relationship of words is not due to speech-sounds but to the associations of concepts”.

De fapt, această arie circumscrie concepte pe care el le explică drept fundamentale: „the basic concepts upon which our world of images and ideas in all its essential parts is built up”. Sunt conceptele primare ce țin de perceperea instinctivă a lumii, definite printr-o sinteză a simțurilor: văz, pipăit, auz.

„The solution of the origin of language, therefore, depends on the question whether there are universal laws according to which the concepts, as they arise in the mind, are associated with each other **in certain definite orders of succession**. (...) If there are such laws, then [the problem] can be solved; and to what extent it can be solved is contingent on the extent to which such laws prevail” (Hilmer, 1918).

Aserțiunea potrivit căreia există o ordine bine definită în înlănțuirea conceptelor precum și legi universale care determină succesiunea etapelor de asociere dintre concepte reprezintă o anticipare a principiilor teoriei cognitive asupra liniarității evoluției, a seturilor radiale pornind de la un nucleu și a universalităților lingvistice.

Hilmer pornește de la prezumția implicită, dar ulterior ignorată și eliminată vehement de Saussure și urmașii săi, potrivit căreia trebuie să existe posibilitatea unei asocieri originare (primare) dintre o formă fonetică și un concept, caz în care forma fonetică respectiv nu reprezintă nici un alt concept în momentul în care se produce asocierea (desigur, cealaltă posibilitate este ca asocierea dintre o formă fonetică și un concept să se datoreze unui transfer de sens). Asocierile originare pot avea loc doar în cazul în care nu este necesar nici un alt cuvânt pentru descrierea noului concept. „Such a condition exists only in the case of physical things and actions (happenings)”, subliniază Hilmer, și anume astfel de obiecte sau acțiuni care să poată fi descrise printr-un gest (de diverse tipuri), care să nu implice o descriere verbală. Prin urmare, spune el, *aici* trebuie să căutăm puncte de pornire pentru a percepe originea limbajului. Iar pentru aceasta trebuie identificate acele concepte care nu pot fi numite decât prin asociere originară, ceea ce implică drept bază pentru asociere exclusiv impresiile senzoriale, care preced orice analiză și activitate mentală¹.

Deși pentru omul modern conceperea prevalenței unor astfel de noțiuni primare este dificilă, Hilmer constată faptul că posibilitatea de apariție spontană a unor forme fonetice care să denumească experiențe pentru care nu există un termen predefinit este în continuare valabilă. Astfel de concepte primare sunt – arată el – de două tipuri: pe de o parte, conceptele fundamentale referitoare la formă, la conturul obiectelor – în măsura în care conturul stabilește existența materială a unui obiect –, anume *masă* (ca formă indefinită), *protuberanță* sau *cavitate* (ambele reprezentând, în genere, rezultatul proiectării unui obiect într-o suprafață); pe de altă parte, conceptele fundamentale legate de acțiune, anume mișcări scurte și rapide, cum ar fi căderea sau lovitura. Altfel spus, e vorba de concepte suficient de vagi încât impresia pe care o produc să nu rețină în mod special atenția persoanei care le experimentează, și să nu ceară o analiză specială din partea lui; o asemenea analiză ar reprezenta o conceptualizare superioară, a căreia ansele de a se produce o asociere originară între sunet și concept ar fi compromis, analiza ducând spre o asociere de concepte

¹ „If there are such concepts, they are possible only on the basis of sense impressions pure and simple, obtained in a way that precludes any analysis, so that the mental activity of all persons undergoing them, from the most inexperienced child to the wisest man, would be zero” (Hilmer, 1918).

îi deci o definiere a noului element printr-un cuvânt deja existent. În schimb, conceptele ce țin de asemenea impresii indefinite se sugerează pe ele însele fără vreun efort mental, mai ales în situația în care sunt legate de un sunet (de exemplu, sunetul a două corpuri care se lovesc unul de altul). Urmarea firească a acestei situații constă în preluarea sunetului produs în mod natural și, printr-o adaptare rudimentară la posibilitățile fonetice ale limbii, utilizarea lui drept nume al conceptului respectiv sau al conceptelor imediat implicate de fenomenul în sine. Astfel, vom avea trei categorii de cuvinte: nume pentru sunetul produs în sine (unde statutul de onomatopee este evident), nume pentru mișcarea care stă la baza sunetului (cădere, ciocnire, lovitură) și nume fie pentru corpul ce produce mișcarea sau sunetul (masă amorfă sau de o formă rotunjită – cum este un fruct ce cade din copac, sau o picătură când pe o suprafață acvatică), fie pentru rezultatul respectivei mișcări (care poate fi o adâncitură, o groapă, sau, din perspectivă optică, o protuberanță ca efect al proiectării unui corp²). Hilmer oferă câteva exemple grăitoare în acest sens din vocabularul limbii engleze: „*dump* onom. – sunetul unui obiect greu ce cade”; „*dump* vb. – a lovi cu o mișcare care seacă și bruscă”; „*dump* subst. – morman de lucruri aruncate, gunoaie”. Sau, cu o formă fonetică foarte apropiată, „*bump*, vb. – a ciocni, a lovi scurt și apăsat”, „*bump*, subst. – protuberanță, cum ar fi cea produsă de o lovitură sau o ciocnire; cucui”. Este de la sine înțeles că asemenea fenomene sunt extrem de frecvente și banale, printre primele și cel mai lesne percepute de om. Fără a fi avut în vedere, în analiză directă, alte limbi în afară de engleză și germană, Hilmer intuiește și exprimă cu o certitudine remarcabilă faptul că acestea sunt conceptele care manifestă și azi cea mai mare frecvență și, prin urmare, cele mai multe ocurențe lexicale în orice limbă³.

„The number of speech-sounds that may be felt as adequate imitations of the sound of a blow is very large. The best imitations are monosyllabic roots with short vowels and final stops”.

Astfel, se poate lesne observa că o structură fonetică monosilabică de tipul {consoană (oclusivă / fricativă / aspirată) – vocală – consoană (oclusivă) / două consoane finale} are adesea un semnificat referitor la o lovitură, o ciocnire sau cădere, rezultatele unei lovituri, țepuri, sau căderi, un obiect ce cade / lovește / taie. Variația acestei matrice fonetice de tipul CVC ce subîntinde o arie semantică bine definită este suficient de mare încât să permită ipoteza spontanității originare a imitației sunetelor din natură, încărcate ulterior cu semnificații desprinse din fenomenele observate. Inventariind cuvintele din această categorie din peste 70 de dicționare germane și englezești, Hilmer alcătuiește o listă ce se întinde pe 170 de pagini (e.g. *tap, top, tup, tip, pat, pot, put, pet, pit, bat, bot, but, bet, bit, hack, hock, huck, heck, hick, knap* – plus variante cu celelalte vocale –, la fel și *knat, knall, knar, klop, dump, bont, bunt, plump, klump, bump* etc.). În cazul tuturor acestor cuvinte, vocalismul este variat, unele serii conținând termeni formați cu toate cele cinci vocale (a-e-i-o-u), iar sensurile, încadrate într-o arie definită, sunt recurente, dezvoltând polisemii uimitor de asemănătoare (‘lovitură’, ‘protuberanță’, ‘vârf’, ‘extremitate – boală sau ascuțită’, ‘cavitare’) – desigur, îmbogățite cu diverse extinderi semantice, dar pornind de la aceste sensuri de bază. De i

² „With projections: from the tiniest speck to the mightiest mountain, from the gently rounded knoll to the sharpest cliff, from the point to the edge, the ridge, the range (of hills and mountains). In the same manner are named projections which lie in a plain, as curves in the shore-line, Germ. *bucht, hafen*; bends and angles formed by rivers, projecting necks, spits, jetties etc. Other projections are part of larger units, as the buds, knobs, knots, knurl, cones, fruits or plants; or, the knuckles, joints, bones, warts, pimples, and other protuberances on animals and humans; or, the corners, edges, tops, points, tips, angles etc.” (Hilmer, 1918).

³ „They are still the most common occurrences, as any living language shows, if that evidence is needed” (Hilmer, 1918: 28).

Hilmer i-a construit teoria pe baza celor două limbi germanice, perspectiva lui depășește această arie lingvistică, așa cum însuși o intuiește:

„The test as to the correctness of my views, however, may be made with the vocabulary of any language, for the underlying laws are universal, although considerable material may be necessary before the truth will become apparent” (Hilmer, 1918).

Meritul lui cel mai important nu constă atât în atribuirea unei origini onomatopice tuturor acestor cuvinte, cât în detectarea unor scheme cognitive recurente, care au drept punct de pornire cele trei concepte pe care el le stabilește drept concepte primare – *mas* (*gr. mad compact*), *cavitate*, *protuberanță* – sau conceptualizarea mișcărilor simple. Fiind noțiuni intrinsec legate de modul în care omul concepe lumea, în cea mai concretă formă a sa, fiecare dintre ele poate fi exprimat lingvistic printr-o formă fonetică care redă sunetul unei lovituri, al unei căzături sau al unei mișcări bruște, un lanț întreg de elemente putând fi efectul unei asemenea mișcări:

„The concepts of mass, projection, depression and of the ‘simplest motions’ are so readily associated with the sound-imitation of a blow, because of the nature of the phenomena which induce them (...). *They are the most fundamental of all concepts possible* [sublinierea noastră]. They are the bottom of the structure of associations (structurilor asociative) in the human mind. Under the categories of mass, a projection and a depression, may be grouped all other concepts of form, if not directly, then by means of sub-heads. Hence, any speech-sounds associated with these three form-concepts may be transferred to any other form-concepts, but not vice versa. Similar is the relation between the concepts of the simplest motions (as of a blow) and all other concepts of action, although the matter in this case is somewhat more complicated” (Hilmer, 1918).

O analiză integrată și o privire unitară asupra unor cuvinte ce apar atât de diverse poate servi drept matriță pentru explicarea multor termeni latinești și români considerați a avea origine necunoscută. De asemenea, se pot revela legături nebănuite între cuvinte similare fonetic, dar care apar atât de diferite semantic încât se elimină orice posibilă relație genetică; acest fapt permite, pe de o parte, stabilirea unei etimologii, pe de altă parte, surprinderea exactă, aproape concretă, a sensului și a evoluțiilor semantice, reflectând structurile cognitive funcționale în limbi diferite, a căror depărtare spațială și temporală exclude influența reciprocă. De altfel, Hilmer însuși menționează la începutul articolului său:

„It is not essential as far as the principle is concerned, from what language or languages we select our material, although it is advantageous to take it from a number of related dialects (the more the better) because the historical connections between them offer more suggestions than a single language or a number of unrelated languages, and thus make the task easier.”

3. Studiu de caz

Ceea ce propunem este o aplicare, în linii mari, a ipotezei lui Hermann Hilmer la vocabularul limbii latine. Spațiul și timpul nu ne permit alcătuirea unui inventar complet, așa cum a făcut Hilmer pentru germanii englezi, prin urmare ne vom limita la un segment definit de termeni din dicționarul latinesc, circumscriși fonetismului T-U-Cons (*tub-*, *tuc-*, *tum-* etc).

Cel dintâi cuvânt care îi înscrie semantismul în aria descrisă de Hilmer este *tuber*, având drept sensuri ‘umflătură, excrescență, cocoasă, nod, cucui’ (cf. derivatul *tuberculus*); un termen considerat omonim, *tuber*, desemnează ‘fructul pământului’, adică un element sferic, de mică dimensiune. Etimologia propusă de Ernout-Meillet îl pune în relație cu verbul *tumeo* ‘a umfla’, fără a putea clarifica însă tipul de formațiune, și trimitând spre v. isl. *Pufa* < **t bh-*

(ecuația este pusă sub semnul întrebării de către autori). În *Indogermanisches Etymologisches Wörterbuch* al lui Pokorny, lat. *tuber* apare ca derivat al r d cini proto-indo-europene alternante *t u-, t u-, teu -, tu -, t -, pentru care se propun sensurile ‘a umfla; mulțime, gr mad ; gr sine / gras, puternic; bub ’. Pokorny inventariază forme care presupun extinderea acestei r d cini cu numeroase variante consonantice: bh, g, k, l, m, n, r, s, t. A adar, structura fonetic a acestei r d cini alternante ar fi [t] + [eu/ u/ u/ uo] + [oclusiv / aspirat / sonant / siflant]. Michiel de Vaan (2008) presupune o relație cu alte cuvinte cu structura TuP, în special gr. ‘plant cu care se umpleau perne i paturi’, v. isl. Þúfa ‘movil , dâmb’, dar conchide „these words do not make an IE impression, and there is no good etymology”. În continuare, menționează el „tuber might reflect the root *teuH- ‘to swell’, but the extension -ber is difficult to explain”. Dacă îns pornim de la ipoteza unei origini reproducere onomatopoeice, consoana final a r d cini, oclusiva sonor -b, nu ar trebui s creeze dificult și.

Alți termeni construiți pe fonetismul T-U-B, deși neîncadrați de Pokorny în această serie, sunt tuba ‘trompet ’ i tubus ‘tub, țeavă’. Termenii sunt considerați și de Ernout-Meillet ca având origine necunoscut , iar de c tre Michiel de Vaan ca fiind împrumuturi non-IE (s.v. tuba).

Sensul de ‘tub, țeavă’ a fost observat de către Hubschmid (1955) ca fiind recurent în multe serii de termeni pe care el îi atribuie unui substrat pre-indo-european, întins, în viziunea sa, din Pen. Iberic pân în Georgia – de aici și titlul cărții sale *Schläuche und Fässer* ‘tuburi i tobe’. Ideea acestui substrat se bazează pe observarea acelora i corespondențe aparent inexplicabile de formă și sens între termeni ce se întind pe o arie lingvistic remarcabil , acoperind nu doar zona indo-european , dar i Caucazul i limbile altaice (*ausserhalb der Romania sowie der türkisch-europäischen und türkisch-kaukasisch-persischen Lehnbeziehungen*); corespondențele dintre limbile romanice, arată el, adesea nu pot fi puse pe seama limbii latine, iar corespondențele dintre cuvinte romanice și germanice, bun oar , nu r spund strict unei geneze indo-europene comune, întrucât ele se reg sesc i în limbi uralice. Chiar i o privire sumar asupra acestor serii de termeni scoate la iveal nucleul conceptual despre care vorbea Hilmer ca r spunzând unui bagaj original al modului de percepere a lumii: ariile semantice pot fi reduse la conceptul de proeminență, cavitate, mas . Ca urmare a unei direcții recurente de dezvoltare semantică, putem observa apariția foarte frecvent a unui sens pe care îl reg sim în toate seriile de termeni: acela de ‘trunchi’, fie c în conceptualizarea lui se pornește de la ideea de proeminență, fie că apare ca urmare a transferului semantic de la acțiunea de a reteza la rezultatul unei t ieri (de aici ‘bu tean’, ‘buturug ’, ‘ciot’ - partea r mas dup ce copacul a fost t iat). F r îndoial c denumirea formelor produse de natur va putea fi folosit i pentru desemnarea obiectelor f cuate din acele elemente primitive i apoi se vor putea transfera asupra obiectelor f cuate dup acela i model, indiferent de material.⁴ Astfel, denumirea pentru ‘trunchi’ sau ‘par’ va putea fi aplicat i stâlpului f cut din acest element, la fel cum numele de ‘creang ’ va putea desemna și țeava rezultat din scobirea pe din untru a acelei crengi, i ulterior diferitele instrumente care pot rezulta de aici. Este cazul lat. *tubus* i *tuba*.

⁴„Sometimes implements may be developed gradually from primitive forms made by nature, and their speech-symbols may be transferred accordingly. This seems to have been the case with a large number of containers such as ‘tubs’, ‘vats’; Germ ‘butten’ etc. Some things, which in a more primitive civilization suggested only form-concepts, may acquire specific values in the measure that they are utilized for one purpose or another, although no change of their physical structure is involved in this process (ex. trees, shrubs, grades, fruits etc).” (Hilmer, 1918).

Din aceeași serie face parte și *tufa* (deși nici el nu figurează în IEW) ‘moț’, sens recurent și în seriile analizate de Hilmer. Etapele evoluției semantice din care se poate desprinde acest semnificat – pornind fie de la ideea de proeminență ca imagine dată de o gr mad , fie de la conceptul de mas – ar fi, potrivit lui Hilmer: 1. Moviliță. 2. Grămadă, mald r. 3. Munchi, smoc, ciorchine. 4. Pâlc, grup (de diverse lucruri sau oameni).

Conceptul de ‘umflare’, ‘umfl tur’, este bine reprezentat în această serie, nu doar în lexicul latinesc, ci și în limbile IE citate de Pokorny. Din latină, menționăm verbul *tumeo* ‘a se umfla’ (cf. *tumor*, *tumidus*, *tumefacio*), *tubero*, *turgeo* ‘a fi umflat’.

Tumba, *tumulus* ‘movil’ ‘ridic tur de p mânt’, se înscriu în aceeași arie conceptuală în aceeași serie fonetică (cf. gr. μ , μ , irl. m. *tom* ‘deal, tufi’, cymr. *tom* ‘deal’). Cu sensul de ‘excreșcență’ observăm cuvântul *turio* ‘1 star’, dar și, pornind de la ideea de proeminență, *turris* ‘turn’, *tutulus* ‘coc și beret în formă conică’. Ideea de gr mad , transferată, conform schemei descrise de Hilmer, asupra mulțimii de oameni, se lexicalizează în formele *tumultus*, *turba* și *turma*⁵.

Verbele *tutari* și *tueri* pot fi explicate pornind de la această bază: *tutari*, cu sensul de ‘a p zi’, pornește de fapt de la ideea de ‘a se umfla pentru a păzi’, ‘a se umple de forță’ (pentru a-și p zi partenerul pe câmpul de lupt – putem deduce acest sens dacă punem termenii în legătură cu ved. *táviti* ‘este puternic’, *tavá* ‘puternic’, v. prus. *t lan* ‘mult’ etc, după cum propun Ernout-Meillet). Dacă am atribui și verbului *tueri* același sens inițial, de ‘a p zi’, am putea înțelege schimbarea lui semantică prin comparație cu evoluția fr. *garder*, *regarder*, it. *guardare*: pornind de la sensul de ‘a p zi’ ele ajung, prin intermediul ideii de ‘a nu se pa din ochi’ / ‘a ține sub ochi’, să desemneze actul de ‘a privi’ în sine – o schemă cognitivă reflectată și adărată în alte limbi.

Conceptul de ‘cavitate, adâncitură’, este reprezentat de semantismul termenului cu extindere în *-r-*, ca și *turris*, anume *turibulum*, desemnând un tip de vas.

Există și o altă categorie de termeni, a căror valoare onomatopeică inițială devine evidentă prin raportare la semantism: *tundo* ‘a lovi, a bate cu lovituri repetate și cu un instrument contondent, a ciocni’, sau lat. *tudito* ‘a izbi, a lovi’ (cf. *tudes*). Cele două formațiuni sunt derivate de la aceeași rădăcină stabilită de Pokorny, **t u-*, *t u-*, *teu -*, *tu -*, c reia însă Ernout-Meillet îi atribuie sensul de ‘a lovi’, nu de ‘a umfla’, cum propunea Pokorny. Ernout-Meillet constată aceeași posibilitate de lrgire a radicalului cu diverse consoane, cf. gr. τ , ved. *tuñjanti* ‘ei lovesc’ etc. De altfel, s.v. *studeo*, autorii dicționarului observă: „il y a en indo-européen une série de mots à *(s)t- ou *(s)p- initial qui désignent des chocs et ce qui en résulte”. Faptul că ei rețin numai consoana / consoanele inițiale ca fiind stabile în cadrul termenilor ce desemnează lovituri este justificat de varietatea de forme care pot reda acest concept, tocmai ca urmare a originii lor onomatopeice: reproducerea fonetică a sunetului unei lovituri poate că p ta nenumărate forme. *Tundo* este, cel mai probabil, compus din radicalul onomatopeic **tum-* / **tun-* și verbul *d*, precum *man-do* (*manum dare*), *uen-do* (*uenum dare*) etc.

A adărată am putut vedea cum se leagă, pe baza unei scheme cognitive foarte bine atestate și frecvente, termeni latinești pentru care dicționarele etimologice caută surse distincte.

⁵ Vaan (2008, s.v. *turma*) notează cu totală incertitudine: „The noun *turma* may or may not be related to *turba*. If related, it might point to both words being loanwords, with b and m as different renderings of a labial consonant in the donor language”.

Similitudinea formală a acestor termeni este de multe ori ignorată din cauza lipsei de percepere a rețelei semantice care subîntinde evoluțiile de sens ce pornesc de la un nucleu comun.

Urmărind totodată termenii romanici care, pe baza formei și a sensului, pot fi integrați în aceeași arie semantică, suntem puși în situația de a alege: fie îi vom considera termeni moșteniți, deși neatestați în formă sau cu sensul respectiv, fie îi vom cataloga drept creații spontane romanice (cum procedează îndeobște DCECH), apărute din aceleași rațiuni onomatopice ca termenii latini sau proto-indo-europeni, și reproducând o aceeași schemă fonetică și semantică. Cel mai sugestiv exemplu este cel al radicalului propus de REW, 8975, *t m(b)* și analizat drept onomatopee cu sensul de ‘c dere’, ‘zgomot (produs de o c dere), bubuit’. Deși neatestat în latină, REW nu îl marchează cu asterisc, considerând probabil că o asemenea onomatopee trebuia să fi existat ca atare. Termenii menționați ca descendenți sunt: rom. *tumb*, v.it. *tomare* ‘a c dea cu capul în jos’, valon. *tumé* ‘a c dea’, fr. *tomber*, prov. *tombar* ‘a c dea’, sp. *tumbar* ‘a se rostogoli’, ptg. *tumba* ‘bubuit’. Pe lângă aceste verbe al căror semantism se explică limpede prin valoarea onomatopice, REW include în serie și sp., ptg. *tomar* ‘a lua’, care figurează în DCECH ca având etimologie necunoscută. Sensul aparent inexplicabil devine însă inteligibil dacă pornim de la cat. *tomar* ‘a prinde în mână ceva care cade’, având a adăra la bază tot idea de c dere, precum celelalte verbe romanice.

Alt radical propus de REW ca etimon onomatopice pentru termeni romanici este *tunt*, care ar fi furnizat atât lexeme romanice desemnând diverse tipuri de zgomot (bresc. *tontoñá* ‘a hârâi, a scânci’, mant. *tontonar* ‘a bâzâi’ etc.), cât și cuvinte care, pornind de la sensul de ‘teșit, tocit, lipsit de ascuțime’ și urmând o schemă semantică întâlnită frecvent, se lexicalizează cu sensul de ‘prost’ (rom. *tânt*, *tont*, sp. *tonto*). În sensul presupus ca inițial valoarea onomatopice – a reproducerii sunetului unei țineri – este încă vie.

În același timp, întâlnim termeni romanici care, în ciuda formei care ar permite afilierea lor ca descendenți ai unui etimon cert latinesc, nu pot fi asociați cu acesta din cauza neconcordanței semantice: de exemplu, sp. *tormo* ‘stâncă singulară’, ‘bulgăre de pământ’, ‘bucată’, pe care REW o menționează s.v. *turma* – căruia îi atribuie sensul de ‘turmă’ – este dificil de afiliat acestui etimon, întrucât schimbarea semantică nu ar fi justificată (deși REW încearcă o explicație semantică și morfologică, derivând sensul de ‘bucată’ sau ‘piesă unică’ de la o presupusă extragere a părții dintr-un colectiv interpretat ca neutru plural, *turma* > **turmum*). Totuși, sensurile de ‘stâncă’, ‘bulgăre de pământ’ sau ‘bucată’ pot fi reduse fără dificultate la conceptele primare despre care vorbește Hilmer: proeminență / masă sferică, gram joară. Prin urmare, nu devine o prioritate stabilirea etimonului latinesc, atâta timp cât acceptăm că radicalul, cu diverse avataruri în limbile indo-europene și romanice, își poate extinde sau înnoi forma în spiritul unei reproduceri spontane, primare, a unor sunete din natură asociate conceptelor esențiale (așa cum face DCECH de foarte multe ori – deși nu în cazul de față). Dacă o refacere spontană a radicalului, pentru a surprinde efecte fonosimbolice, este încă dificil de demonstrat, ne putem raporta la varietatea lexicală nebănuită – pentru că neatestat în totalitate – a latinei vulgare. Inventarierea formelor romanice ce îi corespund între ele, în absența unui etimon atestat în latina scrisă, impune o reevaluare a latinei vorbite și o acceptare a resurselor creativității lingvistice pentru acea perioadă de trecere de la latină la limbile romanice. Observând modul de reconstruire a radicalului proto-indo-european propus de Pokorny, multitudinea de variante oferite, alternanțele prezente în fonetismul unei rădăcini (ajungându-se până la 20-30 de variante ale aceluiași radical), putem transfera imaginea multivariabilității și asupra latinei orale, știut fiind că oralitatea favorizează variația lingvistică.

4. Concluzii

Pornind de la analiza lui Hermann Hilmer asupra cuvintelor de origine onomatopeic în englez și german, și având sub ochi concluziile sale prezentate în “The origin and growth of language”, am încercat să arăt m.c. schemele mentale ce pornesc de la concepte de bază sunt recurente cel puțin în limbile avute de noi în vedere, latină și limbile romanice. Astfel, conceptele primare enunțate de Hilmer, *mas*, *protuberanță*, *cavitate*, precum și cele referitoare la m.c.ri simple precum *c* derea sau *lovirea*, și reg. *sesc* o multitudine de expresii lingvistice, care la bază se arată a fi fost simple reproduceri ale sunetelor ce însoțesc aceste m.c.ri. Am analizat în lucrarea de față numai familia de cuvinte formată pe radicalul **tu-/teu-* (+ extinderi diverse) a căreia cum îl reconstruiește Pokorny, însuși forme similare ca structură fonetică și semantică se reg. *sesc* de nenum. rate ori în limbă, având o pondere remarcabilă.

Dat fiind că la baza acestor termeni, după cum am încercat să arătăm, se află onomatopee, putem formula următoarele constatări:

- multivariabilitatea limbii vorbite – indiferent că este vorba de latină vulgară sau de limbile romanice în toată complexitatea lor (orală, dialectală, diastratică etc.) – favorizează permanent apariția de forme noi, care circulează, se conservă sau dispar; faptul că doar o mică parte dintre ele pătrund în limba standardă și se întâmplă să fie consemnate în scris este dovedit de bogăția de forme prezente în atlasele lingvistice, atestând o nepuizabilă creativitate lingvistică.
- eventuala conțintizare a originii fonosimbolice poate determina o întărire, o reînprospătare periodică a corpului fonetic, susținută de identitatea de percepție din partea vorbitorului asupra diverselor sunete prezente în natura înconjurătoare. Atunci când intervine această conțintizare, onomatopeele nu se supun legilor fonetice obișnuite. Desigur însă, dacă se pierde motivația originală, cuvântul va suferi transformările fonetice uzuale care îl vor îndepărta de asocierea originală concept – sunet. Dar trebuie să ținem cont de existența fonosimbolismului activ, care poate interveni în istoria unui cuvânt, contribuind la schimbarea lui fonetică neașteptată, chiar în situația în care asocierea este secundară (prin etimologie populară sau remotivare onomatopeică), și nu originală.

Bibliografie

- DCECH – Corominas, Joan/ Pascual, Jose A.. 1980². *Diccionario crítico etimológico castellano e hispánico*, Madrid, Editorial Gredos.
- Ernout, A./ Meillet, A. 2001⁴ (1932¹). *Dictionnaire Etymologique de la Langue Latine*, Paris, Klincksieck.
- Hilmer, Hermann. 1914. *Schallnachahmung, Wortschöpfung und Bedeutungswandel: auf Grundlage der Wahrnehmungen von Schlag, Fall, ... dargestellt an einigen Lautwurzeln der deutschen und der englischen Sprache*. Halle, M. Niemeyer.
- Hilmer, Hermann. 1918. “The origin and growth of language”, *The Journal of English and Germanic Philology*, Vol. 17, No. 1 (Jan., 1918), pp. 21-60.
- Hubschmid, Johannes. 1955. *Schlüuche und Fässer: Wort-und sachgeschichtliche Untersuchungen mir besonderer Berücksichtigung des romanischen Sprachgutes in und ausserhalb der Romania sowie der türkisch-europäischen und türkisch-kaukasisch-persischen Lehnbeziehungen*. Berna, A. Francke.
- Pokorny, Julius. 1930-1932. *Vergleichendes Wörterbuch der Indogermanischen Sprachen*, Berlin, Walter de Gruyter.

- Proto-Indo-European Etymological Dictionary – A Revised Edition of Julius Pokorny's Indogermanisches Etymologisches Wörterbuch*, Indo-European Language Revival Association, 2007, <http://dnghu.org/>.
- REW - Meyer-Lübke. 1992³ (1911¹). *Romanisches Etymologisches Wörterbuch*, Heidelberg, Carl Winter Universitätsverlag,
- Vaan (de), Michiel. 2008. *Etymological Dictionary of Latin and the Other Italic Languages*, Leiden / Boston, Brill.